

Ruimtelijkheid van collectieve actie

INLEIDING Nicolas Van Puymbroeck, Federica Bono en Tim Devos

Samenleven verloopt nooit rimpelloos. Strijd en conflict kunnen altijd uitbreken omdat niet iedereen in de maatschappij dezelfde belangen en voorkeuren deelt. AGORA onderzoekt hoe de dynamiek van actie en reactie in een samenleving ruimtelijk verloopt. Niet alleen strijdt men over schaarse ruimte, maar elke (re)actie organiseert zich ook in de ruimte.

Geografen hebben zich niet altijd expliciet toegelegd op het doorgronden van de ruimtelijke dimensies van collectieve mobilisatie. Het onderzoek naar activisme heeft lange tijd braak gelegen. Zo werd het ontstaan van de zogenaamde 'nieuwe' sociale bewegingen aan het einde van de jaren zestig, zoals de milieubeweging of de holebi-beweging, voornamelijk onderzocht in sociologische en politiek-wetenschappelijke studies. Eén van de redenen voor dit 'achterblijven' van de geografie was de sterke Marxistische onderstroom die ruimtelijk onderzoek aanstuurde. Deze maakte dat macro-analyses van kapitalistische structuren grotendeels het veld domineerden. Er werd dus veel minder aandacht besteed aan het handelen van het proletariaat tegenover gevestigde machtsverhoudingen.

Vanuit andere disciplines werd er echter spontaan meer toenadering gezocht tot ruimtelijke begrippen bij de analyse van sociale bewegingen. Vooral het stedelijk karakter van sociale bewegingen trok daarbij de aandacht. Zoals Stijn Oosterlynck in de Klassieker van dit nummer uitlegt, pionierde de socioloog Manuel Castells met zijn analyse van hoe actie tegen de heersende orde in steden van onderuit groeit. Ook vandaag is het nog steeds relevant om op zoek te gaan naar de lokale wortels van politieke transformaties. Recentelijk krijgen de ruimtelijke aspecten van maatschappelijk conflict en collectieve mobilisatie, in al hun mogelijke facetten, echter steeds meer aandacht in geografisch onderzoek. Dit nummer verzamelt bijdragen die op een eigen manier de ruimtelijkheid van sociale bewegingen en maatschappelijke strijd belichten.

Was het nu actie of reactie?

Een actie van een sociale beweging kan eigenlijk net zo goed bekeken worden als een reactie op een bepaalde institutioneel-ruimtelijke organisatie, structuur of kwestie. Bij maatschappelijke strijd is het daarom vaak niet altijd even duidelijk wie ageert dan wel reageert.

Conflict is dynamisch en relationeel omdat er steeds een wisselwerking plaatsvindt tussen actie en reactie

Conflict is dynamisch en relationeel omdat er steeds een wisselwerking plaatsvindt tussen actie en reactie. Deze wisselwerking wordt ingegeven door een op voorhand vastgelegde ruimtelijke structuur waarbinnen geageerd wordt of waartegen gereageerd wordt. Acties en reacties zijn dus nooit volledig zuiver van elkaar te onderscheiden en elke actie binnen een ruimtelijke structuur kan ook een reactie zijn op die ruimtelijkheid of omgekeerd.

Sociale bewegingen worden niet alleen beïnvloed door hun ruimtelijke omgeving, maar ze gaan de ruimte ook op verschillende manieren inzetten binnen een breed scala aan acties. Geografen zijn het erover eens dat ruimte inherent een sociale constructie is en de discipline heeft zich toegelegd op het onderzoeken van de manier waarop de ruimte nu precies sociaal wordt georganiseerd en wat de verschillende factoren zijn die hierbij spelen. Meer en meer ziet men nu ook sociale bewegingen als belangrijke actoren in de ruimtelijke constructie van de maatschappij. Daarom stellen we dat sociale bewegingen elk op hun eigen manier, expliciet of impliciet, een ruimtelijk repertoire opbouwen.

Zo verschillen de ruimtelijke aspecten van een optocht door de straten van een stad of vormen van virtueel e-activisme bijvoorbeeld sterk

Tentbezetting. Foto: Tim Wilson (21 oktober Washington DC)

van de bezetting van een plaats. Daarnaast doet de ruimte er niet alleen toe in het heetst van de strijd. Zo kan de nabijheid van mensen met dezelfde grieven, net als de dichtheid van hun onderlinge netwerken, een belangrijk broeiklimaat vormen voor verzet, dus ook daar speelt ruimtelijkheid een rol. Tegelijkertijd is er ook een immense verscheidenheid aan ruimtelijke reacties als antwoord op mobilisatie. Door de instelling van een avondklok kan men bijvoorbeeld zichtbaar verzet in de kiem proberen smoren. Een andere strategie is dan weer om actievoerders uit te nodigen tot dialoog. Vaak gaat dit gepaard met het verplaatsen van het strijdtoneel van de straat naar de staat.

De ruimtelijkheid van (re)actie is dus net zo gevarieerd als de mogelijke thema's waarover strijd geleverd kan worden. In dit nummer zijn we op zoek gegaan naar de rijke en vaak verknoopte constellaties van ruimtelijke repertoires die sociale bewegingen toepassen en verwerven. Door in te zoomen op de alledaagse ruimtelijkheid van (re)actie probeert AGORA te verhelderen hoe, wanneer en waarom mobilisatie of demobilisatie tot stand komt.

Ruimte als podium

De ruimte wordt vaak opgevoerd als een podium waar conflicten letterlijk een plaats krijgen. Dit werd de laatste jaren dramatisch geïllustreerd op de Tahrir-pleinen van deze wereld of de tentenkampen naar aanleiding van de economische crisis. De strijd kristalliseert zich uit in de ruimte waardoor ideologische en materiële tegenstellingen een fysieke uitdrukkingsvorm krijgen. Daarnaast vormt het recht op de ruimte die bezet wordt vaak ook de inzet van de mobilisering. Denk maar aan de protesten aan het Gezi-park in Istanbul tegen de bouwplannen om daar een koopcentrum neer te planten. De bezetting van plaatsen, net als de ontroofing ervan als reactie, is ongetwijfeld de meest herkenbare, klassieke,

en ook brandend actuele vorm van ruimtelijke (re)actie. Er zijn echter nog veel meer ruimtelijke aspecten van strijd en conflict dan men op het eerste zicht zou vermoeden. Het repertoire is dus veel breder en sociale bewegingen doen vaak beroep op een veelheid aan onderling vervlochten tactieken.

Dorien Vanden Boer toont in haar bijdrage hoe de milieubeweging 'Friends of the Earth Middle East' een stuk grond reconstrueert om een boodschap van vrede en natuurconservatie naar voren te brengen. De ruimte wordt hier dus ingezet als een krachtig instrument voor sociale bewegingen om hun boodschap naar buiten te brengen en zichtbaar te maken. De bijdrage toont echter ook hoe een bepaalde groep mensen die niet past in het ruimtelijk narratief van de milieubeweging wordt uitgesloten. Zo zien we dat ruimte niet neutraal is, maar voortdurend wordt geconstrueerd en gereconstrueerd.

Ook Thomas Swerts toont in zijn bijdrage over mensen zonder papieren hoe de publieke stedelijke ruimte wordt aangewend als podium om bepaalde claims zichtbaarheid te geven door het opvoeren van politieke performances. Dit legt ook de functie van de ruimte als laboratorium bloot waar geëxperimenteerd wordt met nieuwe vormen van participatie en burgerschap. Keerzijde is echter dat mensen zonder wettige verblijfsvergunning zich bloot stellen aan de kans om gedeponeerd te worden telkens zij in de openbaarheid treden om hun recht op burgerschap op te eisen. Daarnaast toont deze casus hoe een veilige ruimte een essentiële vereiste kan zijn voor de zelforganisatie en structurele mobilisering van dergelijke bewegingen.

Federica Bono toont vervolgens in haar bijdrage hoe de ruimtelijkheid van stedelijke acties ook vaak ontstaat als een reactie op bepaalde institutionele en ruimtelijke structuren. Ze doet dit op basis van een vergelijking van de strategieën van stedelijke sociale bewegingen in

Birmingham en Antwerpen. In Birmingham mobiliseren actiegroepen geïsoleerd en hun strijd wordt zelden van de schaal van de buurt naar de stad verplaatst. Antwerpse bewegingen daarentegen bundelen de krachten over de buurtgrenzen heen, zelfs op stadsniveau, en vertolken een veel sterkere tegenstem voor het stadsbestuur. De oorzaken voor deze opmerkelijke tegenstelling liggen volgens haar bij de electorale geografie van de respectievelijke steden. De politieke macht in Birmingham wist conflict te decentraliseren door een kiessysteem dat gebaseerd is op het buurtniveau van de 'ward'. Bovendien wordt de energie om te mobiliseren gekanaliseerd in door de stad gesubsidieerde participatiefora waardoor deze in competitie zijn met elkaar. Protest raakt op die manier gevangen op een schaal die niet dezelfde is als die waar de beslissingen worden genomen.

Tijd voor actie

Sommige geografen laten zich de voorbije jaren nogal pessimistisch uit over de huidige dynamiek van actie en reactie. Zo zouden we aanbeland zijn in een post-politieke eindtijd, voorbij wezenlijk conflict over de basisbeginselen die de samenleving schragen. Met enige melancholie kijkt men terug naar de goede oude tijd van mei '68 en lijkt men wel jaloers op de straatprotesten van de Arabische Lenten. In ons technocratisch bestel zouden management en consensus de plaats hebben ingenomen van democratische discussie en conflict.

Virginie Mamadouh, één van de eerste geografen die in Nederland de ruimtelijkheid van sociale bewegingen onderzocht, maakt de balans op van een halve eeuw sociaalruimtelijke strijd. Ze concludeert dat actie zeker niet alleen in de geschiedenisboeken is terug te vinden, maar dat het net mee geëvolueerd is met de tijdsgeest. Vergeleken met de oude 'nieuwe' krakersbeweging, is de ruimtelijkheid van protest vandaag zowel meer globaal als virtueel geworden. Tegelijkertijd richten acties zich op nieuwe ruimtelijke kwesties zoals het openbreken van gevestigde nationale territoria ten voordele van het recht op mobiliteit en vrije bewegingsruimte voor iedereen.

Als men het aantal actiegroepen van de laatste jaren zou op lijsten, dan lijkt er alvast geen democratische stilstand te zijn. De bijdrage van Maarten Loopmans over het volksverzet tegen een grootschalig infrastructuurproject in Antwerpen illustreert hoe er steeds meer nieuwe actiegroepen ontstaan. In lijn met de analyse van Bono organiseren zij zich op stedelijke schaal in netwerken waardoor ze zowel een brede als een diverse achterban kunnen mobiliseren. Niettemin ervaren actiegroepen wel dat de tijdsgeest 'echt' activisme over fundamentele principes een beetje tegenzit.

De strijd om en in de ruimte is nog steeds brandend actueel

In dit kader liet Tim Devos de mondige burgers Manu Claeys en Koen Wynants discussiëren met Maarten Loopmans over participatie rond ruimtelijke vraagstukken in de 21ste eeuw. De uitkomst was een onge

Urban question. Foto: Bixentro

makkelijke zoektocht waarbij wordt geschipperd tussen het meestappen in officiële gespreksfora en autonome actie. Als de stem van actiegroepen vandaag serieus genomen wil worden, moeten ze zich bovendien ook professionaliseren en institutionaliseren. Wie niet mee kan met de technische details dreigt buiten het participatieproces te vallen. Daarnaast bestaat het risico dat wanneer ambtenaren partners worden, actie verzeild geraakt in technocratische adviezen zonder veel politieke visie.

Om te begrijpen hoe collectieve actie vandaag anders is dan vroeger, is het cruciaal dat geografen in de toekomst de ruimtelijkheid van actie en reactie blijven onderzoeken. De verschillende bijdragen in dit themanummer vormen alvast het zoveelste bewijs dat de strijd om en in de ruimte nog steeds brandend actueel is. Geografen lijken zich hier meer dan ooit van bewust. Terwijl ze het thema van collectieve actie in het verleden grotendeels aan zich lieten passeren, vervullen ze in de huidige academische wereld eindelijk een voortrekkersrol. Zo maakt de geografie voortaan ten volle haar reputatie als maatschappijkritische discipline waar.

Nicolas Van Puymbroeck (nicolas.vanpuymbroeck@uantwerpen.be) is aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek. Zijn onderzoek gaat over de mobilisatie van en voor migranten. **Federica Bono** (federica.bono@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudente aan de KU Leuven. **Tim Devos** (tim.devos@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudent aan de KU Leuven op een doctoraatsbeurs Strategisch Basisonderzoek van het IWT. Daarnaast is hij mede-oprichter van het collectief NDVR (www.ndvr.be). Alle auteurs zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.